

SZELÍDVÍZORSZÁG ÉDENKERT VAGY SIVATAG?

*A tájhasználat-váltás indokoltsága
és feltételei a vízgazdálkodásban
valamint a támogatási rendszerben*

VIDÉKFEJLESZTÉSI
MINISZTERIUM

„AZ ÁRTÉRI TÁJGAZDÁLKODÁS MEGVALÓSÍTÁSÁNAK HELYI LEHETŐSÉGEI A TISZA-MENTÉN” PROJEKT
A VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM ZÖLD FORRÁS PROGRAMJA TÁMOGATÁSÁVAL VALÓSUL MEG.
(PTKF/1654/2012)

A természet gazdagsága az emberi élet alapja is. A Tisza-völgy története ékes példája ennek. Hajdanán az a mondás járta, hogy a Tisza kétharmad rész víz, egyharmad rész hal. Élővilágát csodálták a külföldi utazók is. Ma viszont e folyónkról és a Nagyalföldről gyakrabban jut eszünkbe az árvíz fenyegetése, a belvíz, az aszály. Természetes élőhelyei csak nyomokban emlékeztetnek a hajdani gazdagságra. Hazánk keleti felén sokan rossz anyagi körülmények között élnek. Vajon mindezek összefüggésben állnak egymással?

AZ ÁRTÉRI TÁJGAZDÁLKODÁS EGYKORI SZEREPE A TISZA-VÖLGYBEN

Alföldünk középső területei az ország legmelegebb, legszárazabb területei. A rendelkezésre álló csapadék a táj vízigényének mindössze kétharmadát képes biztosítani. Ide azonban nem a felhők, hanem a folyók hozzák a hiányzó vizet.

A Kárpátok csapadékos területeiről a Tisza és mellékfolyói éppen annyi vizet szállítanak ide, mint amennyire a szomszédos tájnak szüksége van. A sok napsütés és a folyók ajándéka egyaránt szükséges, hogy a vidéken megteremjen a mosolygó alma, a csengő barack.

Az ártéri gazdálkodásban az emberek évszázadokon át e tudásra alapozták megélhetésüket. Az áradások természetes eredetű és mesterségesen kialakított fokokon keresztül jutottak ki az ártérre. A víztöbbletet az erdők, a talaj, a növényzet raktározta el magában, ez segített átvészelni a szárazságot. A természettel együttműködő gazdálkodásban nem elsősorban a szántóművelés, hanem a dús fűvű legelőkre alapozott állattartás, a dzsungelgyümölcsök termése, a halászat és más vízi haszonvételek biztosították a faluközösségek megélhetését.

RBL Marketing

A VADVÍZORSZÁG KIALAKULÁSA ÉS A FOLYÓSZABÁLYOZÁS

A török háborúk idején ez a rendszer elkezd szétesni. A hadicselekmények miatt sok helyen elmarad a fokok karbantartása. A háborúban a várépítéshez, a hadi eszközökhöz a fát erdőirtásokból fedezik. Sokszor maga a lakosság árasztja el a tájat, hogy itt rejtőzhessen el vagy az ellenséget törbe csalja. A XVIII. századra kialakul a vadvízország: az Alföld nagy része hosszabb-rövidebb ideig víz alatt áll.

A folyószabályozás kezdetei a Kárpát-medencében a török kiűzése utáni időkre tehető. A Habsburg uralom idején a hadsereg élmezőjére a birodalom déli, bácskai, bánáti területe-

M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Intézet

A Tisza átfogó szabályozása csak 1846-ban, Széchenyi István javaslatára, Vásárhelyi Pál vízmérnök tervei szerint kezdődött meg és a XX. század harmincas éveire fejeződött be. A munkálatok során a folyót gátak közé szorították, kiegyenesítették. Hossza harmadával csökkent. Ennek következtében a víz esése majdnem a duplájára nőtt. A „veritékes honfoglalás” során felépült tiszai töltésrendszer hossza csaknem duplaannyi, mint Hollandia gátrendszere, több mint bármely más európai országban.

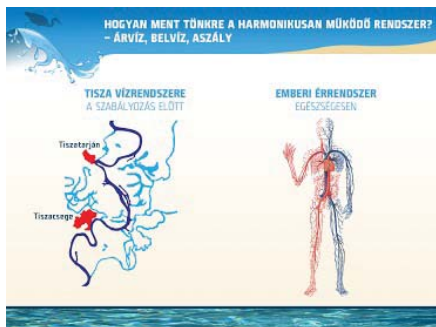
teiről északra hajóvontatással szállították a Dunán a gabonát. Ehhez viszont folyamatos vontatóútvonatra volt szükség, amihez a fokokat eltömték. A kor nagy üzletét jelentő gabonatermelés jogi alapjait biztosította Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete is. A magyar földesurak egyre több faluközösségi területet alakítottak szántóvá, mellyel a korábbi ártéri gazdálkodás lehetőségei beszűkültek, megszűntek.

ORSZÁG NEVE	ÁRVEDELMI VONALAK HOSSZA (km)	MENTESÍTETT TERÜLET (millió hektár)
Franciaország	480	0,1
Hollandia	3300	1,5
Lengyelország	3000	0,9
Németország	3760	0,5
Olaszország	1000	0,7
Magyarország (Trianonig)	6990	3,7
Magyarország (jelenleg)	4642	2,4

RBL Marketing

VÍZGAZDÁLKODÁSUNK PROBLÉMÁI

A kialakított rendszerben az árvizet a lehető leggyorsabban akarjuk elvezetni, nem engedjük, hogy a tájat öntözze. A töltések miatt az egykori ártéren megjelenő víz a folyóba nem tud visszajutni, belvízként okoz károkat. A valaha buja élővilágú ártéren ma jobbra félsivatagi növényeket termesztünk. De még a búza és a kukorica is rettenetesen megsínyli a gyakori aszályokat a vízhiányos tájban.

RBL Marketing

A folyóvölgy élő rendszer, melyben az életető nedvességet a főfolyó szállítja, de a táj részét alkotó élő alrendszerekhez a kisebb vízfolyások juttatják el. Csakúgy mint testünkben az erek hálózata: nem működik egészségesen, ha csak artériák és vénák alkotják – szükség van a kisebbekre, a hajszálerekre is. A folyószabályozás az artériákat, a rendszer létfontosságú szerveit vágta le a

főfolyóról. A természettel együttműködő, változatos, mozaikszerű gazdálkodás helyén mára uralkodóvá vált a nagytáblás, iparosított szántóművelés. Miután az árteret levágták a Tiszáról, az árvizeknek a két töltés között, a szűk hullámtérben kell levonulniuk. Itt rakódik le a hordalék is, ami feltölti ezt a területet. Az árvizek szintje többek között emiatt is emelkedik. Az árvizek kialakulása a hegyvidéki erdőirtások és az éghajlatváltozás okozta növekvő időjárási szélsőségek miatt is egyre gyorsabb. A töltések közé szorított folyók vízszintingadozása drasztikusan megemelkedett, ma az árvízi vízszint a települések fölé magasodik.

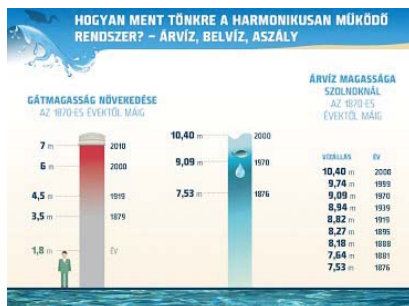
RBL Marketing

A VÁSÁRHELYI-TERV TOVÁBBFEJLESZTÉSE

A gátakat nem lehet a végtelenségig emelni, ezért a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése 2003-tól új megoldásokkal kísérletezett a kockázatok csökkentése érdekében. A gátmagasítás mellett a hullámtérben a víz lefolyásának gyorsítására és az árvízi víztöbblet felfogására tározók építését is elhatározták. 2013-ig három árapasztó tározó valósult meg (Cigánd-Tiszakarádi, Tiszaroffi, Hanyi-Tiszasúlyi), három (Nagykunsági, Szamos-Kraszna-közi, Beregi) előkészítése pedig folyamatban van.

A terveknek része lett a tározókba kivezetett víz hasznosítására épülő ártéri tájgazdálkodás lehetőségeinek megteremtése is. A gyakorlatban azonban egyik megvalósult tározó területén sem váltotta fel a szántókat a mozaikos tájgazdálkodás. Egyes tározók területén a tájhasználat-váltást megalapozó tervező munka már megindult: A tájgazdálkodást megalapozó vízi infrastruktúra kiépítése című KEOP-támogatás révén lehetőség nyílhat a helyi vízgazdálkodás átalakítására. Ez azonban nem elegendő a táji szintű változtatások elindításához.

Nem valósult meg ugyanis az az agrártámogatási rendszer, mely a gazdálkodókat a környezetkímélő, tájhoz illeszkedő gazdálkodásra ösztönözné. A területalapú támogatási rendszer a gazdálkodókat döntően a szántóművelés fenntartására ösztönzi. A tájjal együttműködő gazdálkodásra való átálláshoz emellett az ehhez szükséges eszközök (pl. géppark) beszerzésének támogatása is nélkülözhetetlen. Segíteni kellene a szükséges tudás megszerzését, továbbá a helyi gazdálkodók együttműködésének kialakítását, hiszen a tájhoz igazodó művelési szerkezet nem szorítható parcellahatárok közé. A helyi közösségeknek meg kell adni a beleszólás jogát a helyi vízgazdálkodás, tájhasználat stratégiai és működtetési kérdéseibe.

RBL Marketing

A HELYTELEN TÁJHASZNÁLAT FENNTARTÁSÁNAK OKAI

A vízlevezető vízrendezés egy a természet ellenében működő tájhasználatot szolgál ki. A támogatási, földhasználati, tulajdonjogi és sokszor a merev természetvédelmi szabályok rögzítik azt a rendszert, melyben az ország művelhető területének négyötödét szántják, függetlenül attól, hogy fekete földről, homokról vagy egykori tómederről van-e szó. A jelenlegi rendszer pazarlóan drága, kockázatos, ráadásul a folyó korábbi haszonvételeitől is megfoszt minket.

Mária Terézia kora óta töretlen, sőt egyre növekvő a nagybirtok hatalma. Ma az ország mezőgazdasági területének 80%-át az összes hazai gazdaságnak kevesebb mint 2%-a használja. A területalapú és fejlesztési agrártámogatások is egy igen szűk kör kezébe jutnak. Az Alföldet ma egyfajta gabonabányának tekintik. A földekről azonban nem (csak) növényeket, hanem uniós és állami támogatásokat takarítanak be. Ez a termelési rend addig működőképes, amíg támogatják. De a bányát is csak addig lehet művelni, amíg ki nem merül.

RBL Marketing

A MODERN TÁJGAZDÁLKODÁS LEHETŐSÉGEI

A megoldás pedig kézenfekvő: a tájat újra természetes adottságaihoz igazodóan kellene használnunk és erre építeni megélhetésünket. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem kutatói és munkatársai, Koncsos László professzor vezetésével feltárták a Tisza menti „természetközeli” vízkivezetési lehetőségeket. Összesen 19 olyan mélyárteret találtak, melynek elárasztása érdemi mértékű vízszint csökkenést eredményezne. Egy ilyen tározórendszer előnye lehetne, hogy viszonylag olcsón, kevés töltésemeléssel megépíthető, kisebb méretű műtárgyakkal, helyiek bevonásával üzemeltethető lenne. Ráadásul olyan helyeket hasznosíthatnánk, melyek szántóművelésre amúgy sem igazán alkalmasak.

RBL Marketing

kép: Kiss Maja

Az árter reaktiválása szabályozott vízkivezetéssel megteremthetné a lehetőségét egy ésszerűbb tájhasználatnak. A mélyárterek rendszeres, de sekély elárasztása a vizek megtartását segíthetné, akár hajdanán, az árvíz szétterülne a tájban, nem magasodna a települések fölé. A gazdálkodásban a szántók ugyan visszaszorulnának a magasabban fekvő területekre, de a víz újra életet hozna. A legeltető állattartás kiterjesztése, a gyümölcsészet, a vízi haszonvételek, pl. a nádgazdálkodás, halászat megjelenése új megélhetési alapokat teremthetne. Erre épülhetne a helyi turizmus. Csökkenne az árvízi, belvízi kockázat és az aszály fenyegetése.

AZ AGRÁRTÁMOGATÁSI RENDSZER VÁLTOZTATÁSÁNAK KÍVÁNTOS IRÁNYAI

A tájhasználat-váltás ösztönzésére ki kell használni az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának 2014–2020-as időszakának zöldítési törekvéseit. Várható, hogy a gazdálkodók számára előírás lesz pl. a kötelező területpihentetés (ennek mértéke a tervek szerint a használt terület 7%-a lehet). Amennyiben a gazdálkodók együtt tudnak működni a szomszédos pihentetett területek elhelyezkedésének meghatározásában, nagyobb összefüggő biotópok, élőhelyek is létrejöhetnek. Ezek a tájgazdálkodás magterületeiként vagy kísérleti terepeiként is szóba jöhetnek.

Az agrár-környezetgazdálkodás támogatási rendszerében is újításokra lenne szükség. Alapelvként kell kiindulnunk abból, hogy közpénzeket csak a köz számára hasznos tevékenységekre lehet kifizetni. A tájak fenntartható művelése, vizeink megőrzése, a talajok kímélő használata, a biológiai változatosság növelése ilyen tevékenységek. Ezen „ökológiai szolgáltatások” ellentételezését a gazdálkodó számára az államnak kell biztosítani. A gazdálkodás tényleges közhasznainak mérésére jó eszköz a „zöld-pont” rendszer, mely pl. Ausztriában, Franciaországban, Svájcban is működik.

A gazdálkodó tevékenységét e rendszerben számos szempont (pl. tevékenységének nitrogén-, foszfor-mérlege, a cserjesávok aránya, gázolajfogyasztás stb.) alapján értékelik. Annál magasabb kifizetéshez juthat, minél inkább környezetbarát a tevékenysége. Nagy előnye a rendszernek, hogy csak a ténylegesen megvalósított környezeti teljesítményeket méri. Előírások helyett „javasolt tevékenységek” vannak, így nem kell számolni a be nem tartott előírások miatti szankciókkal. Másik előnyét a rendszer rugalmassága adja, hiszen az alkalmazkodás egyedi módszereinek a megvalósulását ösztönözve nagyobb szabadságot hagy a gazdálkodónak arra, hogy a dolgát helyesen tegye.

fotó: Petrovics Zoltán

AZ ÉSSZERŰ TÁJHASZNÁLAT ELŐNYEI

Az ember és az általa alkotott település a táj része. A természetes ökoszisztémák és a belterületi környezetminőség jó állapotának őrzése nem elképzelhető, ha a táj vízgazdálkodása, a terület-használat és a természetes ökoszisztémák (melyek a táj immunrendszerét is alkotják) nem egészségesek. A helyi közösségeknek oly módon kell alakítaniuk vízgazdálkodásukat és terület-használatukat is, hogy hosszabb távon harmóniába kerüljenek az őket befogadó tájakkal.

Az árterek újjáélesztése nemcsak a természetet, de a helyi közösségeket is gazdagítaná. Mindehhez szükség lenne a földbirtokviszonyok rendezésére, a helyben élők földhöz jutásának elősegítésére. A földhasználati szabályozásnak, támogatáspolitikának, terület- és infrastruktúrafejlesztésnek a természettel együttműködő gazdálkodást kellene ösztönözni. Nem csak vízügyi kérdéssről van tehát szó!

Tudunk-e igazodni a XXI. század kihívásaihoz, megteremtjük-e a Szelídvízországot, a víz megtartására és hasznosítására építő tájhasználatot a Tiszai-alföldön? Ha elszalasztjuk ezt az esélyt, a vizek elvezetése, az éghajlatváltozás okozta szárazodás, a szélsőségesebbé váló csapadékeloszlás a Kárpát-sívatag felé taszíthatja országunkat. Ennek gazdasági, társadalmi kárait, nem csak unokáink, de mi magunk is egyre inkább érezhetjük. Ma még kezünkben a döntés lehetősége, hogy megálljunk a lejtőn és újra édenkertté tegyük hazánkat.

fotó: Molnár Géza

Szakmai párbeszéd

A Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület (SZÖVET) célja a Tisza folyó vízgyűjtőjén élők megélhetési lehetőségeinek javítása, árvízi és környezeti biztonságának növelése, a Tisza ökológiai értékeinek megőrzése és gyarapítása, hogy e táj lakói jó életminőségben és biztonságban élhessenek. Céljainak elérése érdekében kezdeményezője és aktív előmozdítója az ártéri tájgazdálkodás lehetséges hatásaival és hazai megvalósíthatóságával kapcsolatos szakmai párbeszédnek. Az utóbbi években az egyesület több, a témával kapcsolatos rendezvény előkészítésében vállalt szerepet.

1. 2011. november 18–19-én a SZÖVET a UNDP Közép-Európai tagozata és a GEF támogatásával „A Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégia, a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése és az integrált tájgazdálkodás eredményeinek integrációs lehetőségei” címmel szervezett műhelymegbeszélést Nagykörűben, melynek anyagai letölthetők itt: <http://www.elotiszaert.hu/bovebben.php?id=1337>

2. A Szederkény Egyesület a SZÖVET-tel együttműködve és az Ökotárs Alapítvány támogatásával összeállított egy szakértői anyagot a tájgazdálkodás jelentőségéről, illetve a felszínborítás megváltoztatásának káros következményeiről. Az ügy súlyára és jelentőségére tekintettel 2012. november 7-én, a Vidékfejlesztési Minisztériumban szakmai tanácskozást tartottunk. Az elkészült anyagok az alábbi linkeken érhetők el: <https://sites.google.com/site/tamopszervezetek/letoltesi-oldal/Vizgazdalkodas-es-tajhasznalat.ppsx>
[https://sites.google.com/site/tamopszervezetek/letoltesi-oldal/Szederkény_web.pdf](https://sites.google.com/site/tamopszervezetek/letoltesi-oldal/Szederkeny_web.pdf)
<http://www.youtube.com/watch?v=xLIAJB6fB4&feature=youtu.be>

3. 2013. március 27-én a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Nemzeti Alkalmazkodási Központja és a SZÖVET közösen szervezett konferenciát, a Vidékfejlesztési Minisztérium Zöld Forrás programjának támogatásával. A rendezvényen az érintett államigazgatási szervezetek, a tájgazdálkodási projektek kedvezményezettjeinek képviselői, vízgazdálkodási, területi tervezési, mezőgazdasági, vidékfejlesztési, természetvédelmi, önkormányzati szakemberek vettek részt. A konferencia anyagai letölthetők innen: <http://elotiszaert.hu/bovebben.php?id=1403>

FORRÁSOK

- A fent hivatkozott konferenciák szakmai anyagai.
- WateRisk (NFÜ, TECH-08-A4/2-2008-0169, 2009–2011) projekt, melynek keretében egy olyan döntéstámogatási modell (szoftver) került kifejlesztésre, amely a vízgazdálkodás, különösen az árvíz, az aszály és a belvíz okainak és hatásainak komplex szemléletét jeleníti meg.
<http://www.waterisk.hu>
- Az Integrált tájfejlesztési program a víz- és tájgazdálkodás hatékonyságának fejlesztésére a Tisza vízgyűjtőn projekt keretében elkészült „A Tisza völgyében a földhasználat és vízgazdálkodás hatékonyságának javítására szolgáló integrált tájfejlesztési módszerek elméleti összefoglalása és gyakorlati útmutatója” című kézikönyv.
<http://www.ild.eoldal.hu>
- Szelídvízország. Kézikönyv a Tisza menti ártéri gazdálkodás megalapozásához.
<http://www.elotiszaert.hu/bovebben.php?id=552>
- ANDRÁSFALVY BERTALAN: A vízhaszonvétel és árvízvédelem hagyománya Magyarországon. In: Magyar Tudomány 2000/6. pp.709–719.
<http://epa.oszk.hu/00700/00775/00019/709-719.html>
- BALOGH PÉTER: A Tisza és mellékfolyói geográfiai jellemzői az integrált tájgazdálkodás és ártéri hasznosítás lehetőségeinek fényében.
- BELÉNYESI MÁRTA – MOLNÁR GÉZA – PODMANICZKY LÁSZLÓ – SIPOS BALÁZS: A fenntartható tájhasználat birtokszintű értékelése a Tisza árterében. (Kitekintéssel a „zöld-pont” rendszerre.)
<http://www.sustainable.consumption.uni-corvinus.hu/index.php?id=26653>
- KONCSOS LÁSZLÓ: A Tisza árvízi szabályozása a Kárpát-medencében
http://www.mtvsh.hu/dynamic/tisza_koncsos.pdf
- MOLNÁR GÉZA – PODMANICZKY LÁSZLÓ: Policy javaslat „Zöld-pont” rendszer fejlesztésére és működtetésére. Kézirat, 2011.

A kiadvány „Az ártéri tájgazdálkodás megvalósításának helyi lehetőségei a Tisza-mentén” című projekt keretében valósult meg, melyet a Vidékfejlesztési Minisztérium Zöld Forrás programja támogatott. (PTKF/1654/2012)

Kiadja a Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület.

Szerkesztette: KAJNER PÉTER | BALOGH PÉTER | MOLNÁR GÉZA

Szakértők: PODMANICZKY LÁSZLÓ | SZABADKAI ANDREA

Tördelés: KÁLI SZILVIA | Remac Kft.

Nagykörű, 2013. március

www.elotiszaert.hu | www.elotisza.hu